

Sorin-Alexandru Vernea

Vlad-Victor Ochea

Istoria dreptului românesc

Caiet de seminar

Editura
Hamangiu
2025

Capitolul VII.

Regimul fanariot

A. Aspecte teoretice

§1. Apariția relațiilor de producție de tip capitalist în Muntenia și Moldova și căile dezvoltării capitalismului românesc

La jumătatea sec. XVIII a început formarea relațiilor de producție de tip capitalist, pe fondul dezintegrării sistemului de producție feudal.

Acumularea primitivă a capitalului a început odată cu reforma socială a lui Constantin Mavrocordat, prin care a fost desființată starea de dependență de tip feudal, însă nu a fost realizată împroprietărirea foștilor țărani aserviți. Astfel, proprietatea boierească și mânăstirească a dobândit un caracter absolut. Ulterior, prin dezvoltarea comerțului au evoluat formele derivate de acumulare.

Apariția și dezvoltarea producției și schimbului de mărfuri a reprezentat un alt indicator al trecerii la relațiile de producție de tip capitalist. Producția industrială a evoluat în trei etape: (i) atelierele meșteșugărești, bazate pe cooperatii capitaliste simple; (ii) manufacturile, ce au utilizat în final, forță de muncă salariată și (iii) întreprinderile mecanizate, dotate cu mașini și unelte, ce implicau o productivitate ridicată. Schimbul de mărfuri a evoluat odată cu dezvoltarea producției și a trecerii de la economia naturală la economia de schimb. Comerțul periodic se realiza prin bâlciuri, iarmaroace și târguri, iar ulterior s-au dezvoltat activitățile comerciale stabile, în magazine, în mediul urban, iar în mediul rural se practica, în special, comerțul ambulant.

Formarea și consolidarea pieței naționale a fost un efect direct al dezvoltării producției și a economiei de schimb. În mod specific, deși existau formal două țări distincte, comerțul din Muntenia și Moldova a căpătat forma unei piețe unice, lipsite de restricții vamale.

Apariția și generalizarea muncii salariate a avut ca principală cauză reforma socială a lui Constantin Mavrocordat. Astfel, după desființarea

stării de aservire, foștii rumâni intrau în raporturi contractuale cu proprietarii domeniilor pentru a dispune de teren cultivabil. Astfel s-a dezvoltat sistemul clăcii, ca precursor al muncii salariate^[1].

Protecționismul a reprezentat o politică de promovare a activităților economice desfășurate în Țările Române în defavoarea concurenței străine, fapt care a condus, până la un punct, la dezvoltarea producției și asigurarea unei piețe relativ constante pentru întreținerea economiei de schimb.

§2. Organizarea de stat în prima etapă a regimului fanariot (1711/1716-1774)

În anul 1711 regimul fanariot a fost introdus în Moldova, iar cinci ani mai târziu, în 1716 a fost introdus în Muntenia. Regimul a cunoscut două etape, prima fiind cuprinsă între 1711 și 1774, iar cea de-a doua între 1774 și 1821.

În *prima etapă*, Înalta Poartă a încălcat în mod regulat autonomia Țărilor Române, împiedicând dezvoltarea economică și acumularea de capital. Această etapă s-a încheiat odată cu pacea de la Kuciuk-Kainardji, prin care s-a finalizat războiul ruso-turc din 1768-1774.

Organele centrale de conducere în prima etapă a regimului fanariot erau: domnul, Divanul Domnesc și dregătorii:

- a) **domnul** era vârful administrației interne. Dispozițiile Legii Țării privind alegerea acestuia nu mai erau aplicabile. Tronul era scos la mezat și reconfirmat anual. Atribuțiunile legislative ale domnului sporesc, aprobă prin hrisov aplicarea pravilelor, iar obiceiul juridic putea fi aplicat numai în măsura în care corespundea acordului și intereselor acestuia;
- b) **Divanul Domnesc** avea strict un rol consultativ. Era compus numai din dregători, proveniți în parte din rândul românilor și în

^[1] A.-J. ANDREI, *Istoria statului și a dreptului românesc. Note de curs. De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, Ed. Universul Juridic, București, 2023, p. 32.

parte din rândul străinilor apropiați domnului. Activitatea Divanului era supravegheată de un *divan efendi*, trimis de către Poarta Otomană;

- c) **dregătorii** și-au păstrat atribuțiile, însă numărul acestora a crescut considerabil. Dregătorii erau numiți de domn și confirmați anual. Atribuțiile acestora au fost supuse unui grad de specializare, fapt care a condus la eficientizarea activității. Sistemul a fost uniformizat, în Muntenia și Moldova, ca urmare a domniilor lui Constantin Mavrocordat. Dregătorii au fost remunerați din fondurile statului.

§3. Reformele lui Constantin Mavrocordat

Constantin Mavrocordat a fost un erudit, cunoscător al realităților vremii, ce a domnit în Țările Române de zece ori, respectiv de șase ori în Muntenia și de patru ori în Moldova. Reformele sale au fost sistematizate într-un Așezământ din 1741, publicat în anul următor în Revista *Mercure de France*. Instituțional, reformele au reprezentat baza trecerii de la feudalism la modernitate.

A îmbunătățit situația bisericii ortodoxe, scutind de dări preoții și mănăstirile, a limitat dreptul de judecată al clerului și a înființat episcopii.

Statutul de boier decurgea numai din îndeplinirea unei slujbe în aparatul de stat, independent de stăpânirea unei moșii ori de originea nobiliară. Boierii au fost împărțiți în „veliți” (marii dregători și urmașii acestora – scutiți de toate dările) și „mazili” (ceilalți dregători – scutiți de unele dări)^[1].

Pe plan administrativ, județele și ținuturile erau conduse de doi ispravnici, unul cu atribuții administrative, altul cu atribuții judecătorești. Dregătorii erau remunerați pentru slujbele lor, dintr-un fond special numit „Casa răsurilor”.

Pe plan fiscal, toate taxele au fost unificate într-una singură numită „sama obștească”, plătită în patru părți egale. Măsurile au fost, la prima vedere, împovăraătoare pentru țărani dependenti, fapt care a

^[1] A.-J. ANDREI, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, op. cit., p. 58.

condus la o fugă în masă a acestora către țările învecinate. La 1 martie 1746, Mavrocordat a iertat de starea de dependență pe acei rumâni care aveau să se întoarcă în țară din pribegie și i-a scutit de dări, stabilind un număr de 6 zile de clacă pe an. Motivați de beneficiul oferit, inclusiv țărani rămași pe teritoriul țării au fugit pentru a se întoarce și a beneficia de prevederile așezământului din 1 martie 1746.

La 5 august 1746, în Muntenia, Constantin Mavrocordat a desființat starea de rumânie stabilind răscumpărarea libertății la suma de 10 taleri. La 1 iunie 1749, în Moldova, a fost desființată necondiționat starea de vecinie.

§4. Organele centrale de conducere în cea de-a doua etapă a regimului fanariot (1774-1821)

Conducerea fiecărei țări revenea unui **domn**, numit pe 7 ani de Înalta Poartă și care putea fi schimbat numai pentru abateri grave. Prin Hătișeriful Sultanului Selim al III-lea, din 1802, s-a introdus un sistem de garanții, Rusia Țaristă având posibilitatea de a constata abuzurile domnului și de a interveni în favoarea Munteniei, Moldovei și a Bisericii Ortodoxe.

Atribuțiile domnului puteau fi clasificate în patru categorii:

- a) *legislative*: confirma și dădea forță juridică obligatorie legiurilor prin hrisov;
- b) *administrative*: numea și revoca dregătorii, elibera pașapoarte, dispunea înființarea de sate și orașe;
- c) *judiciare*: dreptul de judecată al domnului a fost limitat, fiind instituit un sistem judiciar modern;
- d) *militare*: odată cu desființarea armatei naționale, rolul domnului în calitate de conducător militar a devenit lipsit de importanță.

Al doilea organ de conducere era reprezentat de **Divanul Domnesc** și **Sfatul de Obște al Țării**. Divanul era compus din boieri veliți, al căror număr s-a restrâns pe durata regimului fanariot. Atribuțiile Divanului vizau aprobarea actelor normative emise de domn, asigurarea aplicării normelor juridice și funcționării serviciilor publice. Când urmau a fi luate hotărâri de o importanță deosebită pentru țară, domnul convoca

Sfatul de Obște, adunare reprezentativă compusă din mitropolit, episcopi și boieri veliți.

Numărul **dregătorilor** a crescut considerabil în a doua etapă a regimului fanariot. S-a practicat vânzarea titlurilor de noblețe, o formă de ridicare forțată la rangul de boier și atribuirea statutului de dregător^[1]. Încă din vremea lui Constantin Mavrocordat s-a început un proces de omogenizare între administrațiile Țărilor Române, inclusiv în privința rolului fiecărui dregător, fapt care s-a finalizat în a doua etapă a regimului fanariot. Astfel, existau aceleași categorii de dregători și în Muntenia și în Moldova.

Un alt organ central de conducere era reprezentat de **Epitropia obștirilor și Vornicia obștirilor**. „Epitropie” are sensul de administrație, iar instituția a fost creată la sfârșitul sec. XVIII în Muntenia și la începutul sec. XIX în Moldova. Avea atribuțiuni administrative în domeniul învățământului, sănătății, asistenței sociale, industriei, comerțului, lucrărilor publice și în problemele edilitare ale capitalei^[2].

§5. Organizarea financiară, a armatei și a bisericii în a doua etapă a regimului fanariot

Activitatea financiară era coordonată de marele vistiernic, dregător cu atribuții în încasarea dărilor, plata tributului, plata slujbașilor și gestionarea altor cheltuieli publice. Sarcinile fiscale au fost reorganizate – unitatea fiscală era reprezentată de grupurile de gospodării, care purtau denumirea de „liude” – 5 familii de țărani. Veniturile directe ale statului erau compuse din „capitație” și „ajutornite”, iar veniturile indirecte din taxele pe animale și operațiunile comerciale. Contribuabilii se împărțeau în bresle, care aveau un regim fiscal distinct, de regulă avantajos, și birnici, respectiv persoane care plăteau toate dările^[3]: țărani liberi și clăcași. Scutelnicii și poslușnicii aveau obligații fiscale numai față de stăpânii lor.

[1] E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 182.

[2] A.-J. ANDREI, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, *op. cit.*, p. 68.

[3] D. ȚOP, O. MASTACAN, *op. cit.*, p. 123.

În vederea **organizării armatei**, începând din 1775 a fost constituită o *oaste dinăuntru* pentru asigurarea ordinii publice și o *oaste din afară* pentru paza granițelor^[1].

Organizarea **Bisericii Ortodoxe Române** nu a suferit modificări. Mitropoliile din Muntenia și Moldova se aflau sub autoritatea spirituală a Patriarhiei de la Constantinopol^[2]. Mitropolia Ungrovlahiei, cu sediul la București, avea în subordine episcopiile din Argeș, Buzău și Râmnic, iar Mitropolia Moldovei, cu sediul la Iași, avea în subordine episcopiile din Roman, Huși și Rădăuți. După căderea Bucovinei sub dominație austriacă, în 1775, a fost creată Mitropolia Bucovinei și Galiției^[3].

§6. Organizarea administrativ-teritorială în a doua etapă a regimului fanariot

Vechile diviziuni administrativ-teritoriale au fost păstrate. În Muntenia, teritoriul din stânga Oltului, apoi cel din dreapta Oltului au fost împărțite în Țara de Sus și Țara de Jos după modelul Moldovei.

Subdiviziunile județelor și ținuturilor erau următoarele: *plasă* (în zona de câmpie) și *plaiul* (în zona de munte) în Muntenia și *ocolul* în Moldova. Județele și ținuturile erau conduse de doi ispravnici (atribuții administrative și judecătorești), numiți de domn din rândul marilor dregători (boieri veliți).

Orașele și-au pierdut autonomia și privilegiile, iar vechii dregători aleși au fost înlocuiți cu noi dregători numiți direct de către domn^[4].

§7. Legiurile adoptate în a doua etapă a regimului fanariot – clasificare, autori, izvoare, structură

Actele normative aplicabile în epocă se împart în: (i) nomocanoane și legiuri bizantine; (ii) legiuri noi. Legiurile noi se împart, la rândul lor, în: (i) legiuri care au fost oficial promulgate; (ii) legiuri care nu au fost

[1] M. GUȚAN, *op. cit.*, p. 157.

[2] E. CĂRNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 183.

[3] *Ibidem*, p. 184.

[4] A.-J. ANDREI, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, *op. cit.*, p. 71.

promulgate, rămânând lucrări cu caracter privat. Legiuirile oficial promulgate se împart în: (i) legiuri cu caracter de cod; (ii) cu caracter de legi speciale.

Dintre **Nomocanoane și legiuri bizantine** reținem ca importante *Nomocanonul lui Antim Ivireanu*, intitulat *Capete de porunci*, *Hexabiblu* lui Constantin Armenopoulos, tradus de paharnicul Toma Carra.

Dintre **legiuirile nepromulgate** avem în vedere: *Pandectele lui Toma Carra*, care au reprezentat o legiuire începută în 1806 din ordinul domnului Alexandru Moruzi, precum și *Manualul juridic al lui Andronache Donici*, care a fost întocmit în 1814. Deși domnul Scarlat Calimach a refuzat să promulge *Manualul juridic* ca legiuire obligatorie, lucrarea era aplicată în practica judiciară, dată fiind importanța acesteia^[1].

Legiuri promulgate, cu caracter de Cod sunt:

- a) *Pravilniceasca condică*: elaborată în 1775, în limba română și în limba greacă, din ordinul domnului Alexandru Ipsilanti. Izvoarele lucrării erau Legea Țării, Bazilicalele, practica judiciară și lucrările lui Montesquieu^[2] și Beccaria^[3];
- b) *Codul Calimach*: a fost o legiuire comandată și promulgată în Moldova de domnul Scarlat Calimach. A fost elaborată de două comisii (în limba greacă și în limba română). Izvoarele acestei lucrări erau: Legea Țării, dreptul bizantin, Codul civil Napoleon și Codul civil austriac;
- c) *Leguirea Caragea*: a fost elaborată în anul 1818 și promulgată în Muntenia de domnul Ioan Gheorghe Caragea. Autorii acesteia sunt Athanasie Hristopol și Nestor Craiovescu.

Legiuri promulgate cu caracter de legislație specială sunt:

- a) *Sobornicescul Hrisov*: a fost adoptat în 1785, în Moldova, de către domnul Alexandru Mavrocordat;
- b) *Ponturile sau urbariile*: reglementau relațiile dintre țăranii clăcași și marii proprietari feudali. Cel mai important este „Pontul

^[1] *Ibidem*, p. 77.

^[2] Filosof francez (1689-1757), autor al lucrării „Despre spiritul legilor”.

^[3] Criminolog, jurist, om politic și publicist italian (1738-1794), autor al lucrării „Despre delictes și pedepse”.

Boierescului”, adoptat în 1805, în Moldova, de domnul Alexandru Moruzi.

§8. Dispozițiile legiuirilor adoptate în a doua etapă a regimului fanariot cu privire la proprietate

Legiuirile au reglementat o proprietate absolută, după modelul dreptului roman. S-a recunoscut posibilitatea ca o persoană să aibă dreptul folosinței lucrului (*usus și fructus*), iar cealaltă să aibă dreptul ființei lucrului (*abusus*)^[1].

Dreptul țăranilor clăcași de a folosi o parte din moșia boierului avea strict o bază convențională, de regulă fiind încheiat un contract de emfiteoză^[2]. Dreptul de proprietate absolut al boierilor avea ca obiect și pădurile, țăranii fiind nevoiți să plătească o taxă pentru exploatarea acestora în interes personal^[3].

Sfatul de obște al Moldovei a respins încercarea domnului Scarlat Calimach de desființare a titlurilor boierilor. În acest sens, a reținut că în *dominium eminens* intrau de drept numai terenurile pustii și pustiite, iar terenurile atribuite boierilor ori țăranilor fără hrisov erau oricum intrate în proprietatea lor prin uzucapiunea de 40 de ani, prevăzută în Bazilicale^[4].

Proprietatea se putea dobândi prin ocupațiune (mod original) sau prin cumpărare, donație, zestre, moștenire (moduri derivate). Uzucapiunea era reglementată după model roman.

Existau două categorii de moșii: (i) moșiile de neam – a căror vânzare era condiționată de respectarea dreptului de protimis și (ii) moșiile de cumpărătură – care puteau fi vândute în mod liber.

[1] E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 194.

[2] A.-J. ANDRE, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, *op. cit.*, p. 82.

[3] E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 194.

[4] A.-J. ANDREI, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, *op. cit.*, p. 83.

Sobornicescul Hrisov reglementa vânzarea la licitație, organizată de Divan, a bunurilor debitorilor insolvabili.

§9. Dispozițiile legiuirilor adoptate în a doua etapă a regimului fanariot cu privire la persoane

Persoanele erau clasificate după „noroc” (statut), în slobozi, robi și sloboziți. Țăranii care munceau pe moșiile boierilor sau ale mânăstirilor se numeau „clăcași”, întrucât prestau zile de clacă, ca formă a rentei feudale. Legislația vremii stabilea un număr minim de zile de clacă pe an, pe care țăranii le prestau în favoarea stăpânului moșiei, astfel în *Pravilniceasca Condică* erau stipulate minimum 6 și maximum 12 zile/an, iar în *Legiuirea Caragea*, minimum 12. Numărul scutelnicilor (țărani care prestau muncă calificată pe moșiile feudale) și al poslușnicilor (țărani care prestau muncă necalificată pe aceleași moșii) a crescut, întrucât aceștia nu plăteau dări către stat. În 1814, în Muntenia, s-a interzis ca numărul scutelnicilor și al poslușnicilor dintr-un județ să depășească numărul plătitorilor de impozite.

Robii erau asimilați lucrurilor, dar aveau o capacitate juridică limitată, respectiv puteau încheia acte cu încuviințarea, în numele și în folosul stăpânului.

Era reglementată inclusiv persoana juridică, care purta denumirea de „tovărășie” sau „persoană moralicească”^[1].

§10. Dispozițiile legiuirilor adoptate în a doua etapă a regimului fanariot cu privire la rudenie și căsătorie

Rudenia era de două feluri: (i) duhovnicească – care se obținea prin botez și (ii) naturală – de sânge. Cea din urmă se împarte în directă și colaterală.

^[1] C.I. MURZEA, R. MATEFI, *op. cit.*, p. 75.

Căsătoria nu se putea încheia între creștini și necreștini^[1] ori între robi și oameni liberi. Copilul născut din un părinte liber și unul rob avea statutul de om liber^[2].

Pravilniceasca condică obliga la întocmirea unei foi de zestre, iar în caz de înapoiere se impunea restituirea aceluiași număr și aceluiași fel de bunuri. Soțul era un administrator al zestrei fără a o putea înstrăina, ori constitui vreo garanție asupra acesteia. Conform Codului Calimach, soția adulterină pierdea zestrea și putea fi închisă la mănăstire. Dacă nu era luată de la mănăstire de către soț în termen de 2 ani, rămânea acolo pe viață. Conform Legiurii Caragea, soțul avea dreptul la jumătate din zestrea soției adulterine, care, însă, nu mai putea fi închisă la mănăstire.

Erau recunoscute tutela, curatela și adopția, numită „înfială”.

Răspunderea civilă și cea penală erau personale, astfel soția nu răspundea pentru faptele soțului, iar părinții nu răspundeau pentru faptele copiilor adulți.

§11. Dispozițiile legiurilor adoptate în a doua etapă a regimului fanariot cu privire la moștenire

Moștenirea putea fi transmisă conform legii (*ab intestat*) sau conform testamentului (*ad testamentum*).

La **moștenirea legală**, vocație succesorală aveau descendenții, ascendenții, colateralii până la gradul al optulea și soțul supraviețuitor. Succesiunile vacante reveneau statului^[3]. Succesiunea robului mort fără moștenitori revenea stăpânului acestuia.

Era recunoscută rezerva succesorală, numită „parte legitimă” și „trimiria” – partea sufletului – echivalentul a 1/3 din moștenire destinată cheltuielilor de înmormântare și pomenire a defunctului^[4].

[1] M. GUȚAN, *op. cit.*, p. 159.

[2] A.-J. ANDREI, *Istoria statului... De la regimul fanariot la Unirea Principatelor Române*, *op. cit.*, p. 86.

[3] *Ibidem*, p. 89.

[4] E. CERNEA, E. MOLCUȚ, *op. cit.*, p. 197.

Moștenirea testamentară presupunea întocmirea unui testament valabil și apt să fie executat. Testamentul putea fi în formă scrisă sau orală, în prezența a cinci martori.

§12. Dispozițiile legiuirilor adoptate în a doua etapă a regimului fanariot cu privire la contracte

Atât Codul Calimach, cât și Legiuirea Caragea clasificau contractele (numite „tocmeli”) în scrise și orale, respectiv unilaterale și bilaterale.

Condițiile pentru validitatea contractelor erau:

- *capacitatea* (vrednicia persoanelor);
- *consimțământul* (exprimat liber, lipsit de silă și vicleșug);
- *obiectul* (aflat în circuitul civil);
- *cauza licită*.

Contractul de vânzare: de regulă, se încheia în formă orală. Pentru vânzarea de robi și de moșii era obligatorie forma scrisă. Existau incapacități de a vinde și de a dobândi. Era obligatorie respectarea dreptului de protimis la vânzarea de robi și moșii. Vânzarea putea fi desființată pentru leziune^[1].

Contractul de donație: a fost reglementat regimul darurilor de logodnă și al darurilor de nuntă. Cauzele de revocare a donației erau vătămări ale vieții, integrității, demnității sau patrimoniului donatorului.

Contractul de împrumut: era obligatorie forma scrisă, în prezența a trei martori. Dacă împrumutul era garantat cu un zălog, în cazul nerestituirii la scadență, bunul zălogit era scos la mezat, iar creditorul își recupera creanța din prețul obținut. Dacă împrumutul era garantat prin chezași, aceștia puteau invoca beneficiul de discuțiune, solicitând să fie executat silit cu prioritate debitorul principal.

Contractul de locațiune: existau reglementări detaliate pentru închirierea locuințelor și închirierea moșiilor (arendare). Era recunoscut dreptul de protimis al coproprietarilor când se arenda un bun aflat în

^[1] *Ibidem*, p. 198.